

Intervjuu RIIGIARHIVAAR Jaak Rannaga

Riigiarhivaar Jaak Rand ja Eesti Vabariigi silmapaistva diplomaadi Kaarel-Robert Pusta (1883-1964) poeg Kaarel junior abikaasa Elkega K. R. Pusta arhiivi pidulikul üleandmisel Eesti Riigiarhiivile Tallinna Toompea hoidlas 26.02.1997.
Kaarel-Robert Pusta arhiivipärandist lähemalt
Tuna järgmises numbris. Foto Peep Pillak

Riigikogu võttis 1998. aastal vastu uue arhiiviseaduse. Miks seda vaja oli ja mida see endaga kaasa toob?

Seadusega kehtestatakse arhiivinduse vallas toimivad põhimõtted ja printsiibid ning määratakse asutuste ja isikute pädevus ning ülesanded. Pärast Eesti Vabariigi taasiseseisvumist olid ühiskonnas toimunud põhimõttelised muutused ning varasemate õigusaktide alusel polnud enam võimalik jätkata. Muutused põhimõtetes, printsiipides nõudsid uue arhiiviseaduse väljatöötamist ning sellest lähtuvalt on kavandatud ka arhiiviasutuste koosseis, pädevus ja ülesanded. Arhiiviseadus ei reguleeri mitte ainult arhiivide tegevust, vaid ka teiste asutuste ja isikute õigusi ja kohustusi arhivaalide kogumisel, säilitamisel ja nendele juurdepääsu tagamisel. Lisaks arhiivinduslikule rutiinile sätestab arhiiviseadus arhiivinduse juhtimise ja arhiivi järelevalve korraldamise.

Arhiiviseadus jõustus eelmise aasta 1. mail. Samas nõuab seaduse jõustumine kogu ulatuses ning selle rakendamisega kaasnevad muudatused pikemat ajaperioodi. Nii alustati arhiiviasutuste ümberkorraldamist 1. jaanuarist, arhiiviteenuste osutamist ja eraarhiivide tegevust reguleerivad

seaduse osad nagu ka arhiivijärelevalve teostamist puudutavad sätted jõustuvad aga tänavu 1. juunist. Veelgi kaugemale on nihutatud arhiiviregistri toimima hakkamise ja arhivaaride kutsenõuetega seotud sätete rakendumise aeg. Arhiiviseaduse alusel toimuvate muutuste loetelu võiks veelgi pikendada, kui lisada siia veel seaduse alusel antud arhiivieeskirja rakendamisest tulenevad muudatused.

Millised olid arhiivinduse valupunktid vahetult enne seaduse vastuvõtmist?

Eelkõige seonduvad arhiivinduse probleemid asjaoluga, et kuni viimase ajani oli arhiivide pädevus ja ülesannete iseloom tuletatud õigusaktidest, mis ei vastanud enam tänapäeva vajadustele, lähtuti seisukohast, et riiklikud arhiivid on vaid riigiasutuste dokumentatsiooni passiivsed kogujad ja säilitajad. Seoses muutustega avaliku halduse korralduses on viimasel kümnendil tekkinud riigiasutuste kõrvale hulk uusi asutusi ja institutsioone, kelle valduses on samuti säilitamist vajavaid arhivaale või kelle tegevusega luuakse avalikku huvi pakkuvaid arhivaale. Nende kogumise ja säilitamisega seonduv ja neile juurdepääsu tagamine oli kuni arhiiviseaduse vastuvõtmiseni reguleerimata.

Teisena tooksin esile asjaolu, et põhjalikku läbivaatamist vajasisid põhimõtted, mida me arhiivides peame säilitama ja miks. Samuti polnud selge, kes ja kuidas arhivaale peab säilitama. Arhivaalide kui meie kultuuripärandi säilitamise ja kaitse nõue vajas sätestamist seaduse tasandil, nii nagu vajasisid sätestamist ka asutuste ja isikute kohustused kelle tegevuses tekkinud arhivaale on vaja säilitada.

Arhivaalide säilitamisega on tihedalt seotud teinegi problemaatiline valdkond – juurdepääs arhiividele. Senise arusaama järgi oli arhiiv eelkõige säilitaja, kelle ülesanne oli võtta arhivaalid hoiule. Ainuüksi omandireformi käigus saadud kogemuse varal võib väita, et ametniku või ajaloo uurija kõrval on suur osa Eesti elanikest kogenud viimaste aastate jooksul arhiivi vajalikkust. Seega on järjest laiemini mõistetav seisukoht, et arhivaalide säilitamine on vajalik, selleks et neid saaks kasutada, ja kasutamine on võimalik, kui on tagatud juurdepääs arhiividele. Seega peab juurdepääs arhivaalile olema tagatud, olgu siis eesmärgiks saada dokumentaalset tõestust isiku õigustele, teavet avalikke ülesandeid täitva asutuse või ametniku tegevustest või muud arhivaalides sisalduvat informatsiooni. Samuti peavad olema sätestatud ka juurdepääsu piirangud, mis kooskõlas seadusega tagab delikaatsete andmete kaitse.

Aastaid on arhiivijärelevalve kandnud teenistuslikku iseloomu, lähtudes ametkondlikest vajadustest, mida rõhutas veelgi ametkondlike arhiivide väljakujundamine. Kuna seni on arhiivijärelevalve puudutanud ainult riigiasutusi, on kohaliku omavalitsuse ja eraisikute tegevuses tekkinud avalikud arhivaalid jäänud arhiivinduslikust tegevusest kõrvale. Seaduses on arvestatud vajadust laiemalt toimiva arhiivijärelevalve järele.

Viimase, kuid sugugi mitte vähemtähtsa probleemina peab nimetama arhiivinduse enda arendamist ja arhivaari töö väärtustamist. Arhiivile pandud uued ülesanded ning informatsiooni vahetamise ja salvestamise pidev areng eeldab arhivaaride järjest suuremaid teadmisi ja paremat ametialast ettevalmistust. Sellest tulenevalt on arhivaar ja arhiiviinspektor kohustatud tõestama oma vastavust kutsenõuetele. Kutsetunnistus kinnitab arhivaari nõuetekohast ettevalmistust ja teadmisi ning õigustab arhivaari ametikohal töötamist.

Tooksin kokkuvõtlikult veel kord välja olulisemad probleemid: esiteks – vajadus kujundada välja avalike arhiivide süsteem, mis tagaks ühiskonnale väärtuslike arhivaalide säilitamise ja neile juurdepääsu, teiseks – vajadus kujundada heatasemeline arhiivinduslik nõustamine ja arhiivijärelevalve, mis tagaks järjekindla arhivaalide kogumise ja kaitse, kolmandaks – vajadus kindlaks määrata arhiivi ja arhivaari pädevuse ja ülesanded tema professionaalsuse ja sõltumatuse tagamiseks.

Rääkisite arhivaari ülesannete piiritlemisest. Millised kutsenõuded esitatakse arhivaaridele? Missugune on arhivaaride koolitussüsteem?

Küsimusele – missugune peab olema arhivaari ettevalmistus – on võimalik vastata mitmest vaatenurgast. Lähtuda võib praktilistest vajadustest ja pidada mõõtuandvaks seda, mis laadi abi või tuge ootab arhivaarilt asutus, kelle tegevuses arhivaalid tekivad. Sel puhul on arhivaarile vajalikud teadmised asjaajamise korraldamisest, asutuste kujunemisest ja avaliku halduse korraldusest. Samuti on arhivaari kvalifikatsiooni puhul rõhutatud teadmisi, mis lubavad tal töötada asjatundlikult valdkondades nagu arheograafia, diplomaatika, paleograafia, sfragistika, allikaõpetus jne. Uute tehniliste vahendite ja võimaluste tekkimisega on kaasnenud uued nõudmised ka arhiividele. Arvutite ja uute sidevahendite kasutuselevõtt on infotöötlemise osa arhivaari tegevusvaldkonnas oluliselt võimendanud ning sundinud rääkima arhivaarist kui informaatikust. Seega on teadmiste ulatus ja eripära päris suur. Arhiiviseadus näeb ette arhivaari ettevalmistuse heal erialasel tasemel. Senine arusaam kutsenõuetest vajab kaasajastamist ja ettevalmistuse tase ühtlustamist. Lisaks arhivaaride koolitamisele Tartu Ülikooli arhiivinduse õppetooli juures ja Tallinna Pedagoogikaülikooli infoteaduste osakonnas on vaja täiendavalt välja kujundada täiendõppe ja koolitussüsteem ka juba arhiivides töötavatele arhivaaridele. Vastavalt arhiiviseadusele tuleb arhivaaridel ja arhiiviinspektoritel tõestada 2001. aasta alguseks oma vastavust kutsenõuetele ning sooritada kutseksam. Vastamine kutsenõuetele eeldab teadmisi arhiiviteooria põhialustest, arhiivisüsteemist, arhiivide ülesannetest, tegevusvaldkonnast, arhiivide igapäevasest tööst ning arhiivindust reguleerivate ja muude õigusaktide tundmist. Täpsema ülevaate teadmiste ulatusest annab ettevalmistatav kutseksami programm.

Mis tingis arhiivide ümberkorraldamise? Mis on olulisemad muutused?

Ümberkorraldused arhiivisüsteemis on osa Eestis tervikuna toimuvatest muutustest. Arhiividega seostatavad ootused ja lootused on muutumas. Esimese põhimõttelise muudatusena võiks välja tuua arhiiviseadusega sätestatud arhivaali kuuluvuse riigile, kohalikele omavalitsusele või eraõiguslikule isikule. Sellest tulenevalt on aastakümneid eksisteerinud riigi arhiivide kõrvale kujunemas kohaliku omavalitsuse arhiivide võrk, mille ülesandeks on kohaliku omavalitsuse tegevusest tekkinud arhivaalide kogumine, säilitamine ja neile juurdepääsu tagamine. Analoogilisel põhjusel on tekkimas ka eraarhiivid, mis võimaldavad eraõiguslikul isikul korraldada tekkinud arhivaalide säilitamist nõutud ajaperioodi jooksul. Teise olulise uuendusena sätestab arhiiviseadus arhiivi ülesanded ja pädevuse, mis lubab sellel toimida avaliku arhiivina. Esmapilgul ehk ainult terminoloogilise erinevuse taga on põhimõtteline muudatus, mis sunnib arhiivi ja arhivaari tõsiselt läbi vaatama senised tegevussuunad ja põhimõtted.

Lisaks toodule peab arhiivisüsteemi ümberkorraldamisega muutuma optimaalsemaks ja sihipärasemaks ka arhiividevaheline töökorraldus, arhiivide majandamine ja arendamine. Eelkõige peaks see väljenduma arhiividele juurdepääsu paremas ja lihtsam korraldamises ning säilitustingimuste kaasajastamises.

Arhiiviseaduse vastuvõtmise momendil oli Eestis kakskümmend üks arhiivi, millest kahtkümmet finantseeriti riigieelarvest. Arhiiviseaduse alusel korraldatakse senised riigiarhiivid ümber Rahvusarhiiviks. Eraldi arhiivide grupi moodustavad kohaliku omavalitsuse arhiivid, Tallinna ja Narva linnaarhiivid, mille tegevust finantseeritakse kohaliku omavalitsuse eelarvest. Seni tegutsenud Tartu ja Pärnu linnaarhiivid on volikogude nõusolekul ühendatud Rahvusarhiiviga ning ümber kujundatud piirkonnas tegutsevaks maaarhiiviks. Vastavalt arhiiviseaduse rakenduspunktilede jõustub seaduse eraarhiivide tegevust reguleeriv osa tänava juunis, mistõttu eraarhiive saab asutada alles pärast osundatud tärmint.

Missugused on Rahvusarhiivi funktsioonid ning ülesanded ja milline tema struktuur?

Rahvusarhiiv on eelkõige arhiiv, mille ülesandeks on riigiasutuste tegevusest tekkinud avalike arhivaalide kogumine, säilitamine ja nende juurdepääsu tagamine. Samas on Rahvusarhiivil ka laiem, arhivaalide kui rahvusliku kultuuripärandi kaitse ja arvestamise, ülesanne ja kohustus. Lisaks Rahvusarhiivi kui avaliku arhiivi vahetule arhiivinduslikule tegevusele on arhiiviseadus pannud Rahvusarhiivile teisigi ülesandeid, mis samas on vaadeldavad ka omaette tegevussuundadena nagu arhivaalide hindamise või arhiivide teadus- ja publitseerimistegevuse korraldamine. Rahvusarhiivi ülesannetena on arhiiviseaduses nimetatud veel tegevuslubade väljaandmist arhiiviteenuste osutamiseks, arhiivaaride kutsetunnistuste väljastamist, arhiivinduslase täiendõppe korraldamist, erialastele koolituskavadele omapoolse hinnangu andmist jne. Ülesannete täitmiseks loetletud tegevusvaldkondades on Rahvusarhiivi koosseisu struktuuriüksustena loodud osakonnad. Kaks kesket struktuuriüksust on Riigiarhiivi ja Ajalooarhiivi baasil moodustatud osakonnad. Teatavaid paralleele võib leida kolmekümnendate aastatega, kus Riigi Keskarhiiv arhiivindusliku keskasutusena asus Tartus ja Riigiarhiiv valitsusasutuste arhiivindusliku tegevuse korraldamiseks asus Tallinnas. Teiste oluliste osakondadena võiks nimetada järelevalve osakonda, eraarhiivide ja digitaalarhiivi osakondi, säilitusosakonda ning arhiiviregistri ja -infosüsteemi osakonda. Osakondade kõrval on Rahvusarhiivi struktuuris veel kaht liiki struktuuriüksusi – maa-arhiivid ja eriarhiivid. Maaarhiivid on regionaalsed struktuuriüksused, mis peavad tagama oma piirkonnas Rahvusarhiivile ettenähtud ülesannete täitmise. Vastavalt Vabariigi Valitsuse otsusele on igas maakonnas oma maa-arhiiv. Eriarhiivina on Rahvusarhiivi koosseisus Filmiarhiiv, mille arendada ja korraldada on audio-visuaalsete arhivaalide valdkond.

Lõpuks ei saa nimetamata jätta ka üldosakonda, raamatupidamis- ning haldus- ja planeerimisosakondi, et tagada Rahvusarhiivi kui ühtse asutuse igapäevane tegevus ja funktsioneerimine.

Milliseid rahvusvahelisi analooge jälgitakse Eesti arhiivinduse ümberkorraldamisel?

Arhiivindust peab vaatlema kahest eri aspektist, arhiivindust kui tegevusvaldkonda ja arhiivindust kui arhiiviasutuste süsteemi või organisatsiooni. Selge, et arhiiviseaduse alusel on ümberkorraldused saanud konkreetsema suuna, kuid ilmselt alles teatud aja möödumisel on võimalik rääkida arengu kindlastest suundumustest ning tõmmata paralleele teistes riikides toimunud arenguga. Niisama kindlalt võib öelda, et ükski seadus ega kavandatav ümberkorraldus pole sündinud mõjutusteta. Ümberkorralduste ettevalmistamisel on arvestatud eelkõige Eesti enda traditsioone ja kogemusi arhiivinduse korraldamisel, samuti Eesti praegusi võimalusi ja vajadusi. Arhiiviseaduse põhiliste seisukohtade ja arhiivide organisatsiooni väljakujundamist on mõjutanud juba olemasolevad õigusaktid ja avaliku halduse korraldus, samuti väljakujunenud riigiasutuste süsteem. Oma mõju on olnud ka asjaajamise korraldamise pikkadel ajaloolistel traditsioonidel ja viimaste aastakümnete vahetul kogemusel. Arhiivisüsteemi korralduses on peaasjalikult küll väliste tunnuste alusel võimalik paralleele tõmmata arhiiviseaduse alusel moodustatud Eesti Rahvusarhiivi ja põhjanaabrite samanimeliste asutuste vahele.

Mis roll on arhiivinõukogul riigi arhiivipoliitika elluviimisel? Kes sinna kuuluvad?

Vastavalt Vabariigi Valitsuse seadusele on Riigikantselei arhiivindust ja riigiasutuste asjaajamist korraldav valitsusasutus. Arhiivinõukogu on nõuandev organ Riigikantselei juures. Arhiivinõukogusse kuuluvad riigisekretär, riigiarhivaar, Sise-, Välis-, Kaitse-, Justiits- ja Kultuuriministeeriumi kantslerid, esindajad Riigikogu Kantseleist, Tallinna Linnaarhiivist, Rahvusraamatukogust, Tartu Ülikoolist, Eesti Pangast. Nõukogu käib koos vähemalt kaks korda aastas ja tema ülesandeks on arhiivinduse arengukavade läbivaatamine ning teiste riigiasutuste asjaajamist ja arhiivindust puudutavate küsimuste arutamine. Vastavalt arhiiviseadusele annab arhiivinõukogu Vabariigi Valitsusele esitatavatele arhiivindust ja asjaajamist reguleerivatele õigusaktidele eelneva kompetentse arvamuse. Samuti valib arhiivinõukogu iga viie aasta järel riigiarhivaari.

Kuidas teenib uus arhiiviseadus teaduslikku potentsiaali? Kuidas korraldatakse kirjastamistegevust?

Arhiivide teadus- ja kirjastamistegevus jätkub ja peab muutuma veelgi mitmekesisemaks. Selle arendamiseks on Rahvusarhiivi koosseisus uurimistöo- ja publitseerimise osakond. Traditsiooniliste töösuundadena jätkub arhiividokumentide publikatsioonide ja kogumike koostamine. Jätkuvad *Ad Fontes* sari, Ajalooarhiivi toimetiste sari, kavas on vanemaid arhiividokumente tutvustavate kogumike koostamine. Sama olulise töösuuna peab nimetama õppematerjalide ja -vahendite koostamist ja arhiivinduslaste õigusaktide kommenteerimist ning tutvustamist. Usun, et senisest paremad on ka eeldused arhiivindusliku perioodilise väljaande kirjastamiseks, mis aitab kajastada arhiivide päevakajalisi probleeme, võimaldab vahendada erialaseid diskussioone ning tutvustada arhivaaridele uut ja vajalikku.